

Puskás Anna

A kulturális javak pusztítása Maliban és a nemzetközi válaszreakciók

DOI 10.17047/HADTUD.2018.28.E.49

Absztrakt:

Jelen tanulmány célja a Maliban zajló konfliktus, s még szűkebben a Timbuktaban, 2012 januárja és 2016 szeptembere között bekövetkezett események példáján igazolni, hogy napjaink fegyveres konfliktusai, illetve az egyre nagyobb biztonsági kihívást jelentő terrorizmus következtében kulturális örökségünk minden korábbinál nagyobb veszélyben van, amelynek megakadályozásához széleskörű nemzetközi együttműködés szükséges.

Kulcsszavak:

kulturális örökség; terrorizmus; Nemzetközi Büntetőbíróság; UNESCO; Mali; MINUSMA.

Puskás, Anna

Desctruction of cultural property in Mali and international responses

Abstract:

The aim of the present essay is to prove by the example of the Mali conflict, especially the events between January 2012 and September 2016 in Timbuktu that today's armed conflicts and terrorism mean a greater danger than ever before to our cultural heritage, therefore a widespread international cooperation is needed to prevent it.

Keywords:

cultural heritage; terrorism; International Criminal Court; UNESCO; Mali; MINUSMA.

A hidegháború utáni időszak új kihívások elé állította a nemzetközi közösséget. A politikai ideológiák helyett a különböző etnikai, illetve vallási csoportok kerültek az ellenségeskedések középpontjába, a kilencvenes években előállt identitásválság hatására a kulturális azonosulás fontossága jelentősen megnövekedett az identitás más formáihoz képest.¹ Habár az államok közötti fegyveres konfliktusok majdnem megszűntek, az állami szint alatti konfliktusok száma jelentősen megnövekedett.² Mindez egyrészt annak tudható be, hogy az addigi kétpólusú világrend biztosította támogatás és stabilitás eltűnt, s a korábban felszín alatt tartott feszültségek új erőre kaptak, másrészt pedig a keleti blokk felbomlása határváltozásokat és az addigi, politikai döntések által voluntarista módon kialakított állami keretek és állami kohézió megkérdőjeleződését hozta magával.³

A gyenge államiság szintén a hidegháború megszűnése után vált biztonsági kihívássá. Azok gyakran szolgálnak az állami szint alatti konfliktusok elsődleges

¹ Remek Éva: *Értékek, etika, identitás és a biztonságpolitika – gondolatébresztő*. 5. Báthory–Brassai Tanulmánykötet 2. rész, Óbudai Egyetem, Budapest, 2014, 455. o.

² Az Uppsala Conflict Data Program szerint például 2016-ban 2 államközi, 31 államon belüli és 18 nemzetköziesített, államon belüli konfliktus, illetve 61 nem állami (szervezett fegyveres csoportok közötti) konfliktus volt a világban.

Forrás: Uppsala Conflict Data Program <http://ucdp.uu.se/downloads/> (2018.01.20.)

³ Hoyt, Timothy D.: *Security and Conflict in the Developing World. Grave new world: security challenges in the 21st century*, ed. BROWN, Michael E., Georgetown University Press, Washington, D.C., 2003, 213–227. o.

színhelyéül, másrészt pedig a konfliktusok instabil államalakulatokat idézhetnek elő.⁴ A bukott államok a szélsőséges vallási/nacionalista ideológiák, a terrorizmus és a szervezett bűnözés melegágyai, így váltak a hidegháború, s még inkább a 2001. szeptember 11-i események után a nemzetközi béke és biztonság központi kérdésévé, amennyiben a helyi viszonyokon túllépve regionális, sőt globális kockázatokat rejtenek magukban.⁵

Ebben a megváltozott biztonsági környezetben a kulturális jelképek (vallási épületek, műemlékek, múzeumok, könyvtárak, levéltárak stb.) kiemelt áldozataivá válhatnak az egy-egy társadalmi csoport elleni célzott támadásoknak. Stratégiai szerepük abban áll, hogy az adott közösség számára a közös identitást, történelmi múltat szimbolizálják. Így az ellenük végrehajtott támadással a közösség alapvető összetartó eleme sérül, ezáltal hatékony pszichológiai fegyvernek bizonyulhat az ellenség megtörése, illetve távozásra bírása érdekében.⁶

A terrorszervezetek eszköztárában az ilyen jellegű támadások a politikai kommunikáció egy formájaként funkcionálhatnak valamilyen cél elérése érdekében. Azzal, hogy az általuk elkövetett cselekmények kiemelt figyelmet kapnak mind a politika, mind a média részéről, fontos eszközként szolgálhatnak a közvélemény befolyásolása szempontjából (figyelemfelkeltés egyrészt toborzás, másrészt megfélemlítés céljából) a különböző terrorszervezetek számára. Ez történt Maliban is.

Konfliktus Maliban

Mali a világ egyik legszegényebb országa. Ez részben kedvezőtlen földrajzi fekvésének tudható be, hiszen az ország közel felét kitevő északi rész a Szaharához tartozik (lásd 1. ábra).

1. ábra

Mali területe és a tuareg népcsoport elhelyezkedése⁷

⁴ Auwera, Sigrid van der: *Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property During Armed Conflict: A Theoretical Framework*, Journal of Conflict Archaeology, Vol. 7 No. 1, January, 2012, 60–61. o.

⁵ Patrick, Stewart: *Weak Links, Fragile States, Global Threats and International Security*. Oxford University Press, Oxford, 2011, 3–11. o.

⁶ Auwera: i. m. 49–65. o.

⁷ BBC News. Mali ex-rebels to tackle al-Qaeda. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8159175.stm> (2018.03.16.)

További problémát jelent, hogy a helyi társadalom számos etnikai közösségre tagozódik. A lakosság megközelítőleg fele a fekete bőrű, jellemzően földműveléssel foglalkozó *mande* csoporthoz (bambara, malinke, szoninke, bozo, kasonke, tukolor) tartozik. Az ország középső területein *bantoid* csoportok (szonghai, dogon, fulani, senoufo) élnek. Az északi sivatagos régiókban arab–berber népcsoportok (tuaregek, mórok) vannak. Ők világosabb bőrűek, s hagyományosan vándorló életmódot folytatnak, sokan közülük állattenyésztéssel foglalkoznak.⁸

A tuaregek⁹ az ország teljes lakosságának megközelítőleg tíz százalékát teszik ki, de a kisebbség jelen van a környező országok (Líbia, Niger, Algéria, Burkina Faso) területén is. (l. 1. ábra) A népcsoport lélekszáma nagyjából három millióra tehető, amelynek nagyobb része Maliban, illetve Nigerben él.

A tuareg autonómiaüdvözlések potenciálisan regionális biztonsági kihívást is jelenthetnek, hiszen a Szaharában az országhatárok könnyen átjárhatók. A tuaregek hagyományosan a transzszaharai kereskedelem fő bonyolítói.¹⁰

Az északi–déli ellentétet – a földrajzi és etnikai ellentétén túl – a gazdaságpolitikai döntések, az elnyomó kormányzati politika is erősítették. Emiatt folyamatosan szélesedtek a – 2012 januárjában konfliktushoz vezető – fejlettségbeli különbségek az országon belül.¹¹

A 2012-es felkelés komolyabbnak bizonyult a korábbiaknál. A megoldásához elégtelennek bizonyultak a nemzeti kormány intézkedései. Ez regionális és tágabb nemzetközi szinten is aggodalomra adhatott okot, hiszen összefüggésben áll a Tunéziából induló „arab tavasz” eseményeivel, illetve a régióban egyre nagyobb fenyegetést jelentő terrorizmussal.

A líbiai Kadhafi-rezsim bukása után az egykori diktátor zsoldjában jelentős számban szolgáló tuaregek¹² nagy mennyiségű fegyverrel felszerelve tértek vissza Mali területére, s újabb felkelést robbantottak ki. A felkelés élére a 2011 októberében alapított Nemzeti Mozgalom Azawad Felszabadításáért (Mouvement National pour la libération de l'Azawad – MNLA) nacionalista mozgalom állt, aminek célja az északi területeken egy önálló állam létrehozása volt. A felkelés – a nehézfegyverzet birtoklása mellett a sivatagi helyismeretnek is köszönhetően – kezdetben sikeresnek bizonyult a központi hadsereg ellenében. Miután márciusban délen a hadsereg puccsal megdöntötte a kormányt, a káoszt kihasználva, 2012.

⁸ Besenyő János – Miletics Péter: Országismertető. Mali. HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest 2013, 93–95. o.

⁹ Nevük eredetére több feltételezés is van: egyesek szerint egy arab kifejezésből származik az elnevezés, melynek jelentése „akiket elhagyott az isten”, mások pedig Targából, egy líbiai régióból származóknak fordítják. Gyakran hívják őket a sivatag kék embereinek, illetve a „fátyol embereinek” jellegzetes öltözetük miatt. Ők magukat „imohag”-nak vagyis szabad embereknek nevezik.

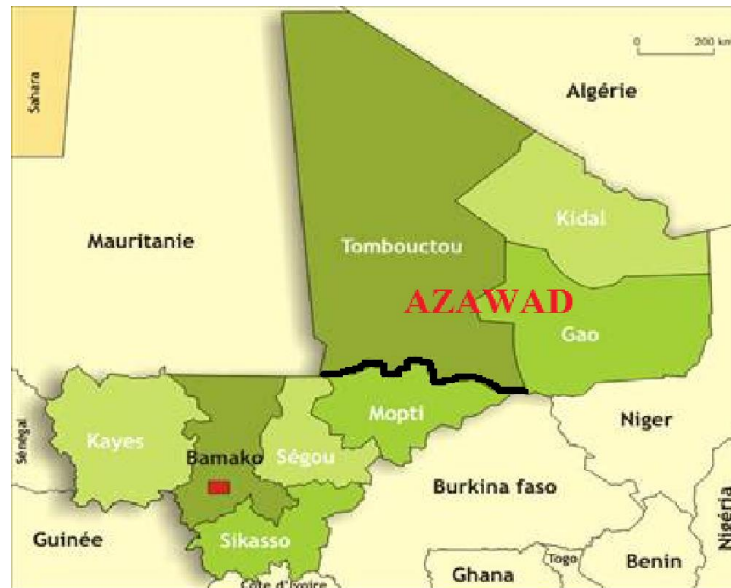
Forrás: Ancient Origins: The Ancient Tuaregs, Lost Lords of the Sahara, 2015 <http://www.ancient-origins.net/history/ancient-tuaregs-lost-lords-sahara-002900> (2018. 01. 21.)

¹⁰ MARSAL Viktor: Külföldi katonai beavatkozás Maliban – az Opération Serval háttere és eredményei, Nemzet és Biztonság 2013/1–2. szám, 100. o.

¹¹ A részletekről lásd: Chauzal, Grégory – Van Damme, Thibault: The roots of Mali's conflict, Moving beyond the 2012 crisis. CRU Report, Clingendael Institute, March 2015, 17–30. o.

¹² A 70–80-as években az egyre romló életkörülmények, a líbiai elnök, Moammer Kadhafi Afrika felé való nyitással jellemezhető külpolitikája, s a kínáló gazdasági lehetőségek miatt sok tuareg települt át Líbiába (és más környező országokba), s sokan közülük csatlakoztak Kadhafi Iszlám Légijárába. Amellett, hogy ez lehetővé tette a diktátor számára, hogy hosszú távú szövetséget tudjon kiépíteni Mali északi lakosságával, haderejét is jelentősen növelte. Ez Mali számára is kifizetődőnek bizonyult, hiszen Kadhafi számos beruházást finanszírozott az országban. Forrás: Chauzal–Van Damme: i. m. 44–45. o.

április 6-án a tuaregek kikiáltották a független Azawad Köztársaságot az északi országrészben, amely három régiót (Timbuktu, Gao, Kidal) foglal magában.¹³

2. ábra
Az Azawad Köztársaság területe¹⁴

Hamarosan ellenük fordult azonban a korábban velük szorosan együttműködő és alapvetően az Azawad Felszabadító Nemzeti Mozgalom (National Movement for the Liberation of Azawad – MNLA) soraiból kiváló, szélsőséges nézeteket valló Ansar Dine.¹⁵ Ennek oka a különböző tuareg-törzsek közti rivalizálásban keresendő. Az Ansar Dine – más radikális csoportok segítségével – fokozatosan kiszorította az MNLA-t a jelentős városokból, az utóbbiból pedig több kisebb csoport vált ki.¹⁶

Az Ansar Dine elhatárolta magát az MNLA által kitűzött politikai céloktól, hiszen ők az északi rész önállósága helyett az egész országra kiterjesztendő, iszlám jogrenden nyugvó államalakulat létrehozását kívánták. Az általuk elfoglalt városokban megteremtették ennek alapjait, bevezették a saría-szerinti törvénykezést.¹⁷

Az iszlamisták megjelenése és térnyerése az országban meglepő volt, hiszen Mali több mint húsz éve, az Amadou Toumani Touré által vezényelt 1991-es demokratikus átmenetet követően, a demokrácia iskolapéldájaként szolgált Afrikában, s kormány aktív szerepet vállalt a terrorizmus elleni küzdelemben a 2000-es évek folyamán. A társadalom közel 95 százaléka muszlim vallású, a mérsékelt, szúfi-irányzatot¹⁸ képviseli és elhatárolódik a szélsőséges nézetektől.

¹³ Ritter Noémi: Fegyveres csoportok Maliban, Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek, szerk. KISS Álmos Péter, HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015, 251. o.

¹⁴ Forrás: <http://territoires.ecoledelapaix.org/mali/azawad-chabre> (2018.03.18.)

¹⁵ Az Ansar Dine („a Hit Védelmézői”), elsősorban tuaregekből álló szervezet, céljuk nem egy önálló entitás létrehozása, hanem egész Mali területére a sarían alapuló törvénykezés bevezetése, de a törekvéseik és akcióik csak Malira korlátozódnak. (Remek Éva: Ansar Dine – egy iszlamista szervezet, Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek, szerk. Kiss Álmos Péter, HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015, 229–234. o.)

¹⁶ Ritter: i.m., 251–257. o.

¹⁷ Chauzal–Van Damme: i. m. 11. o.

¹⁸A szúfi irányzat egyik legfontosabb jellemzője a szentek tisztelete: az „awliya’ allah” kifejezés leginkább Isten barátaként fordítható, a „szent” tartalma így eltér a nyugati kereszténység által használt kifejezésétől: nem az egyéni kvalitásokra, hanem a személy Istennel való közeli kapcsolatára

Az Ansar Dine mellett a kidali-bázisú al-Kaida az Iszlám Maghreb (Al-Qaeda in the Islamic Maghreb – AQIM), és az AQIM-ből korábban kivált MUJAO (ez utóbbi 2013 augusztusában összeolvadt a Masked Battalion nevű szervezettel, létrehozva az al-Mourabitoun-t) osztozkodott az északi területek feletti hatalom gyakorlásában. Utóbbi Gaoban rendezkedett be, az MNLA háttérbe szorítása után.¹⁹ 2017 márciusában a három szervezet egyesült az Iszlám és a Muzulmánok Támogatásáért Csoport (Jamaat Nosrat al-Islam wal-Mouslimin – JNIM) néven, kiegészülve a Macina Felszabadító Fronttal és megerősítve az al-Kaidához való elköteleződésüket.²⁰

A nemzetközi beavatkozást is a különböző iszlamista csoport térnyerése tette szükségessé, amelyek 2012 júniusára már átvették a hatalmat a nagyobb városok felett északon. 2012 decemberében az ENSZ 2085. számú határozata az Afrikai Uniót és a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségét (Economic Community of West African States – ECOWAS) ruházta fel egy misszió létrehozásával.²¹ De a 2013 elején új erőre kapó előrenyomulás miatt gyorsabb reakció vált szükségessé, s a bamakói kormány kérésére francia csapatok érkeztek január 11-én, egy héttel később pedig a csádi erők is csatlakoztak. A Serval-művelet, majd a Panther-művelet keretében, néhány hónap alatt visszaszorították az iszlamistákat, de teljesen felszámolni őket azóta sem sikerült. A franciák után hamarosan megérkeztek az Afrikai Unió, illetve ECOWAS kötelékében szolgáló nemzetközi erők, az Afrikai vezetésű Nemzetközi Támogató Művelet Maliban (African-led International Support Mission to Mali művelet – AFISMA) elnevezésű misszió is, aminek a franciák fokozatosan átadták a visszafoglalt városok ellenőrzését.²²

Emellett az EU szerepvállalását is fontos megemlíteni, amely a kormányerők kiképzésére és újjászervezésére, 2012 áprilistól megindította az 500 fős Mali Kiképző Műveletét (European Union Training Mission in Mali – EUTM Mali). Tette ezt abból a felismerésből adódóan, hogy a mali-konfliktus európai állampolgárookra és Európára nézve is veszélyt jelent a terrorizmus és illegális kereskedelem terjedésén, illetve az energiaellátás biztonságán keresztül.²³

Az AFISMA-misszió anyagi és logisztikai hiányosságai miatt az ENSZ Biztonsági Tanácsa hamarosan annak átvételéről döntött, s 2013 júliusától kezdte meg működését a támogató-békefenntartó jellegű, többdimenziós, integrált, stabilizációs misszió Maliban (Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali – MINUSMA), összesen 12 640 fővel. A szűk mandátum miatt a francia különleges erők (megközelítőleg 1000 fő) is az országban maradtak a támadóképesség

helyezi a hangsúlyt. A 11–12. századtól a szúfi szentek sírhelyei egyre inkább közérdekűvé váltak, mert a vezetők felismerték annak előnyeit, ha „feltűnő kapcsolatot” építenek ki Isten megbízottjaival. Emellett megjelent a tiszteletdíj fizetése is a szentek sírjai felé, s azok zarándokutak célpontjaivá váltak. Bár hagyományosan az iszlám építészet jellemzője volt (pl. Taj Mahal Indiában), ma az iszlám szélsőségesek elutasítják a sírok építését. Forrás: Ernst, Carl W.: Sufism, An Introduction to the Mystical Tradition of Islam. Shambhala Boston & London, 2011, 58–71. o.

¹⁹ Molnár Dóra: MUJWA – MUJAO – TWJWA. Afrikai Terrorista- És Szakadárszervezetek, Szerk. Kiss Álmos Péter, HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015, 213–218. O.

²⁰ Reuters: Mali jihadist groups announce they will merge: report, 2017 <https://www.reuters.com/article/us-mali-security/mali-jihadist-groups-announce-they-will-merge-report-idUSKBN1692MY> (2018. 01. 20.)

²¹ Marsai: i.m., 105–106. o.

²² Marsai: i.m., 110–113. o.

²³ Remek Éva: The European Union and the Sahel region – focus on the crisis in Mali and the EUTM Mali. New approaches in a complex world: International relations, history and social sciences. ed. Biltsik Barbara – Marengo, Alessandro – Posta Nikolett – Zachar Péter Krisztián, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014, 143–154. o.

biztosítása érdekében. A misszió mandátuma jelenleg 2018. június 30-ig tart, s 13 289 fős katonai, illetve 1920 rendőri személyzettel van jelen az országban.²⁴

Itt fontos kiemelni, hogy a MINUSMA az első olyan békefenntartó misszió, melynek mandátumában az ENSZ Biztonsági Tanácsa rögzítette a kulturális javak megőrzésének támogatását. Ennek keretében a MINUSMA tevékenysége három területre terjed ki: a civil, katonai és rendőri személyzet számára Mali kulturális örökségét megismertető képzések biztosítása; az UNESCO és Mali Kulturális Minisztériuma által koordinált, a lerombolt kulturális örökségi helyszínek rehabilitációjára irányuló program támogatása; az északi régiókban a kulturális események újbóli megrendezésének elősegítése, amelyek fontos szerepet játszanak a szellemi örökség átörökítésében és a társadalmi kohézió erősítésében.²⁵

A jelentősebb szekuláris–szeparatista csoportokkal a kormánynak 2015-re sikerült megállapodnia, de fontos látni, hogy ők is rendkívül megosztottak. A törzsi rivalizálások gyengítik az egységes tuareg-álláspont képviselőit, illetve a megbékélést.²⁶

2014 májusában létrejött egy fegyverszüneti megállapodás az MNLA, az Azawadi Egység Legfelsőbb Tanácsa (Haut Conseil pour l'Unité de l'Azawad – HCUA), az Azawadi Arab Mozgalom (Mouvement arabe de l'Azawad – MAA) és a bamakói kormány között.²⁷ Majd a 2015. június 20-án aláírt békeszerződésben, amelyben a fő közvetítői szerepet Algéria játszotta, az Azawadi Mozgalmak Szövetsége (Coordination des Mouvements de l'Azawad – CMA), a Platform,²⁸ illetve a kormány vett részt.²⁹

2017 szeptemberében újonnan megerősítették a béke-megállapodást, de a konfliktus még távolról sem ért véget. A terrorcsoportok nem részei a megállapodásoknak, s támadásaik a térségben egyre nagyobb fenyegetést jelentenek. A támadások elsősorban a mali biztonsági erők, illetve az ENSZ-misszió ellen irányulnak. Az állami autoritás hiánya az északi, illetve középső területeken szintén hozzájárul az instabilitáshoz, és táptalajt biztosít az erőszakos extrémizmus számára.³⁰

²⁴ MINUSMA <https://minusma.unmissions.org/en/mandate-0> (2018. 01. 20.)

²⁵ MINUSMA <https://minusma.unmissions.org/en/cultural-heritage> (2018. 01. 20.)

²⁶ Chauzal–Van Damme, i.m. 35–40. o. Az Azawad köztársaság területe a berber eredetű lakosság mellett más népcsoportoknak is otthont ad, a terület népességének csupán a 60 százaléka tuareg, illetve arab.

²⁷ Le Monde: Un cessez-le-feu signé dans le nord du Mali, 2014

http://www.lemonde.fr/afrique/article/2014/05/23/mali-le-president-de-l-union-africaine-en-visite-a-kidal-pour-etablir-un-cessez-le-feu_4424639_3212.html (2018. 01. 21.)

²⁸ A CMA magában foglalja az MNLA, a HCUA, az MAA a CMFPR-II szerveződéseket és a CPA egy részét. A Platform a CMFPR-I-t, a GATIA-t és az MAA illetve a CPA egy részét foglalja magában. Míg az első csoportosulás az önrendelkezésre, addig a másik a gazdasági-társadalmi sérelmek orvoslására helyezi a hangsúlyt.

Forrás: Nyirabikali, Gaudence: Mali Peace Accord: Actors, issues and their representation, 2015 <http://www.sipri.org/media/newsletter/essay/aug-15-mali-peace-agreement> (2018. 01. 21.)

²⁹ Le Touzet, Jean-Louis: Au Mali, un accord de paix fragile avec la rébellion touareg, 2015 http://www.liberation.fr/planete/2015/06/22/au-mali-un-accord-de-paix-fragile-avec-la-rebellion-touareg_1334606 (2018.01.21.)

³⁰ Report of the Secretary-General on the situation in Mali, 26 December 2017 https://minusma.unmissions.org/sites/default/files/report_of_the_secretary_general_on_the_situation_in_mali_january_2018.pdf.pdf (2018. 01. 20.)

Timbuktu – a Nemzetközi Büntetőbíróság szerepe

Mali 1977-ben csatlakozott a Világörökség, 2012-ben pedig az 1954-es Hágai Egyezményhez.³¹ Az ország északi fele két kulturális világörökségi helyszínt foglal magában: egyrészt Timbuktu mauzóleumait és mecseteit, másrészt pedig Gaoban Askia síremlékét, illetve egy várományos helyszínt, Es-souk régészeti lelőhelyét (3. ábra).³² Az UNESCO a Szükségalapot és a Világörökségi Alapot is mozgósította preventív intézkedések megtétele céljából, emellett topográfiai adatokat és tájékoztatókat biztosított a katonai erők számára a kulturális javak védelme érdekében. Timbuktu 2012. június 28-án felkerült a Veszélyben levő Világörökség Jegyzékébe. Emellett az ENSZ BT is több határozatban hívta fel a figyelmet az örökség védelmére,³³ de a borzalmak mindezek ellenére megtörténtek. Az elkövetők felkutatása és felelősségre vonása pedig a konfliktus rendezésének fontos részét képezi.

3. ábra
Észak-Mali kulturális világörökségi és világörökségi várományos helyszínei
(saját szerkesztés)

Timbuktu, „a sivatag gyöngye”, a középkorban a transzszaharai kereskedelem fontos csomópontja volt, s oktatási-kulturális központtá is vált.³⁴ Az UNESCO 1988-ban nyilvánította a világörökség részének. A timbuktui helyszín 3 mecsetet és 16 mauzóleumot – amelyek szúfi szentek sírhelyéül szolgálnak – foglal magában. Ezek a szent helyek az iszlám Afrikában való terjedésében fontos szerepet játszottak, emellett egy hagyományos, agyagtéglát és pálmafát alkalmazó építészeti

³¹ A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint kiegészítő jegyzőkönyvei

³² Passeport pour le patrimoine, Biens culturels a préserver
http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/BPI/EPA/images/media_services/Director-General/Passeport-pour-le-Mali.PDF (2018. 01. 21.)

³³ UNESCO WHC: The Director-General of UNESCO urges military forces to protect cultural sites in Mali during air raids and ground interventions, 2013 <http://whc.unesco.org/en/news/975/> (2018. 01. 21.)

³⁴ Besenyő – Miletics: i.m., 35-38. o.

technikának a lenyomatai, illetve a korábban virágzó város emlékeztetője.³⁵ Ez a mind vallási, mind történelmi szempontból fontos és értékes kulturális örökség az, amely a „333 szent városának” jelképe, s a helyi, s tágabban véve a mali társadalom számára a kollektív identitás fontos része, a társadalmi emlékezet fontos eleme volt, s vált a terrorszervezetek barbár pusztításának áldozatává 2012 nyarán.³⁶

Az Ansar Dine, illetve a vele kapcsolatban álló AQIM terrorszervezetek 2012 áprilisában foglalták el a várost. A két szervezet között megegyezés született, s a város a megszállás első szakaszában az Ansar Dine irányítása alá került, hiszen az nagyobb helyi elfogadottsággal rendelkezett a városban, s így nagyobb eséllyel tudta megnyerni a helyieket, de a két szervezet között szoros együttműködés volt. Szigorú intézkedéseket vezettek be a helyi közösség életének szabályozása, s a saría-alapú törvénykezés gyakorlatba való átültetése érdekében. Ennek keretében egyrészt represszív/normatív (mint a Saría törvényszék, iszlám rendőrség, Hisbah), és kommunikációs szerveket (mint például a média bizottság) állítottak fel, illetve a biztonsági komponenst az AQIM-tagok biztosították.³⁷

A franciák végül 2013. január 28-án visszafoglalták a várost a Serval-művelet keretében. Kivonulásuk előtt az Ansar Dine az Ahmed Baba intézetet is felgyújtotta, amely közel 300 000 oldalnyi értékes kéziratnak adott otthont. Szerencsére nagyjából 278 000 oldalnyit sikerült már előtte kimenteni és Bamakóba szállítani, de így is volt, ami elégett.³⁸ Lazarus Eloundou, az UNESCO képviselője Maliban, így fogalmazott: *„Azok, akik a pusztításokat elkövetik, azért teszik, hogy az általuk elfoglalt területeken élő lakosságot a saját életfelfogásukra, kultúrájukra, vallásukra kényszerítsék, hogy minél jobban képesek legyenek uralni őket. (...) Mikor el akarják törölni a történelmed, azt akarják mutatni, hogy soha nem is léteztél.”*³⁹

Mali kormánya 2012 júliusában levélben fordult a Nemzetközi Büntetőbírósághoz, hogy az országban január óta történt eseményeket kivizsgálja és állítsa törvényszék elé a felelősöket.⁴⁰ A vádat képviselő Fatou Bensouda főügyész 2013. januárban nyitotta meg a nyomozást az ügyben, s ennek keretében a bíróság elé utalható bármely, annak hatáskörébe tartozó cselekmény, amely Mali területén történt 2012 januárja óta. Az előzetes vizsgálatok alapján a főügyész hat, feltételezhetően elkövetett bűncselekményt nevesített: emberölés; csonkítás, kegyetlen bánásmód és kínzás; szándékos támadás védett objektumok ellen; ítéletek meghozatala és végrehajtása rendes bíróság döntése nélkül; fosztogatás és nemi erőszak.⁴¹

³⁵ UNESCO WHC: World Heritage List – Timbuktu <http://whc.unesco.org/en/list/119/> (2018. 01. 21.)

³⁶ The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Situation in the Republic of Mali (Pre-Trial Chamber I), ICC-01/12-01/15, Public Court Record of 01/03/2016

<https://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc2230365.pdf> (2016. 04. 12.), 15–17. o.

³⁷ The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi: i.m. 35–40. o.

³⁸ How Timbuktu’s manuscripts were saved from jihadists https://www.washingtonpost.com/world/how-timbuktus-manuscripts-were-saved-from-jihadists/2013/05/26/299e26f6-bbd5-11e2-b537-ab47f0325f7c_story.html?utm_term=.5d8e906a1c85 (2018. 03. 18.)

³⁹ Daily Mail: Experts seek way home for Timbuktu manuscripts, 2015

<http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-2970191/Experts-seek-way-home-Timbuktu-manuscripts.html> (2018. 01. 21.)

⁴⁰ ICC: Renvoi de la situation au Mali, République du Mali a Madame la Procureure pres de la Cour pénale internationale, 2013 <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/A245A47F-BFD1-45B6-891C-3BCB5B173F57/0/ReferralLetterMali130712.pdf> (2018. 01. 21.)

⁴¹ ICC: Prosecutor opens investigation into war crimes in Mali: “The legal requirements have been met. We will investigate”, 2013

https://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/news%20and%20highlights/Pages/pr869.aspx (2018. 01. 21.)

Az ügy első vádlottja a tuareg származású, az Ansar Dine kötelékében szolgáló Ahmad Al Faqi Al Mahdi, akit 2015. szeptemberben szállítottak Hágába. Kilenc mauzóleum és egy mecset ellen, 2012. június 30. és július 11. között indított szándékos támadással vádolták, s találták bűnösnek. Egy mauzóleum kivételével mindegyik szerepel az UNESCO Világörökség Listáján is. A vádlott a bűncselekmény minden szakaszában szerepet vállalt a kampánytól kezdve a támadás irányításán keresztül bizonyos esetekben a pusztításban való aktív részvételig. A Büntetőbíróság a vádlottat bűnösségét a Római Statútum 8. cikk 2. e) (iv) paragrafusra alapozta.⁴²

A Bíróság megállapítása szerint ahhoz, hogy az egyén felelősségre vonható legyen, több tényező együttes megléte szükséges: egyrészt, hogy a támadást az elkövető irányította, célzottan az adott épület ellen, továbbá, hogy a szóban forgó vallási vagy történelmi jellegű épület nem minősült katonai célpontnak, végül pedig, hogy az elkövető tudatában volt azoknak a tényszerű körülményeknek, amelyek a konfliktus fennállását igazolták. A vád szerint ezek a feltételek mind fennálltak.⁴³ A Bíróság 2016. március 24-én döntött arról, hogy az ügyészség elegendő bizonyítékkal rendelkezik a büntetőeljárás megindításához.⁴⁴

A főügyész megfogalmazásában: *„Nemcsak néhány fal és kő a tét (...) Egy ilyen támadás vallási és történelmi műemlékek ellen a bűncselekményeknek abba a kategóriájába esik, amelyek egy egész nép gyökereit rombolják le, mélyen és visszavonhatatlanul érintik a társadalom gyakorlatait és struktúráját.”* A mauzóleumok és a szentek tisztelete mélyen gyökereznek a helyi társadalom hagyományaiban, s fontos szerepet töltek be a timbuktu lakosok mindennapjaiban, a támadás célja pont ezeknek a vallási szokásoknak az ellehetetlenítése volt.⁴⁵ A szélsőséges nézeteket valló terroristák felfogásában csak Allahot lehet imádni, a szúfi szentek tisztelete bálványimádás a szemükben, a mauzóleumok „haram”-nak (tiltott dolog) számítanak, az ő nézetük szerint nem lehet 15 centiméternél magasabb sírt emelni.⁴⁶ Ahogy Irina Bokova, az UNESCO főtitkára fogalmazott: *„Timbuktuiban a szélsőségesek egy toleráns és művelt iszlám jelképeit támadják, hogy a saját szük és hamis képüket érvényesítsék.”*⁴⁷

Al Mahdi az Ansar Dine és AQIM szervezetében és tevékenységében aktívan részt vett, vezetőikkel közvetlen kapcsolatban állt, a helyi Hisbah vezetője volt 2012. április és szeptember között. A szervezet elsősorban a timbuktu lakosok moralitásának szabályozásáért, a saría előírásai szerinti viselkedési és öltözködési szabályok betartásának ellenőrzéséért felelt.

2012. június végén a terrorszervezet vezetője elrendelte a mauzóleumok lerombolását. Ezzel a Hisbah vezetőjét, Al Mahdit bízták meg, aki végrehajtotta a parancsot. Felügyelte a művelet végrehajtását, beszerezte és rendelkezésre bocsátotta a szükséges eszközöket, jelen volt mindegyik helyszínen, a művelet elvégzéséhez instrukciókat és morális támogatást nyújtott, az újságíróknak

⁴² Judgment and Sentence ICC-01/12-01/15, International Criminal Court, Trial Chamber III, Situation in the Republic of Mali in the case of the Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. 27 September 2017

⁴³ The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, i.m. 72–80. o.

⁴⁴ MALITI, Tom: Al Faqi Tells Chamber He Intends to Plead Guilty to War Crime Charge, 2016 <http://www.ijmonitor.org/2016/03/al-faqi-tells-chamber-he-intends-to-plead-guilty-to-war-crime-charge/> (2018. 01. 21.)

⁴⁵ Maliti: i.m.

⁴⁶ BBC News: Timbuktu's Sidi Yahia mosque 'attacked by Mali militants', 2012 <http://www.bbc.com/news/world-africa-18675539> (2018.01.21.)

⁴⁷ Bokova, Irina: Culture in the Cross Hairs, 2013 http://www.nytimes.com/2012/12/03/opinion/global/cultural-sites-must-be-protected.html?_r=0 (2018. 01. 21.)

nyilatkozott a pusztításokkal kapcsolatban, illetve személyesen is részt vett több helyszínen a rombolásban.⁴⁸

Al Mahdi az Ansar Dine aktív tagja volt a 2014. októberi nigéri letartóztatásáig, ahol többek között fegyverszállítások miatt tartották fogva.⁴⁹ A 2016. március 1-jei meghallgatáson bűnösnek vallotta magát.⁵⁰ 2017. szeptember 27-én hirdették ki az ítéletet. 9 év börtönbüntetésre ítélték háborús bűntett társelkövetőjeként.

Az ítélet meghatározása során a bíróság megállapította, azáltal, hogy a cselekmény nem személyek, hanem objektumok ellen irányult, kisebb súlyúnak tekintendő. Azonban figyelembe veendő az a tény, hogy az épületek nem csupán vallási, hanem szimbolikus, emocionális értékkel is bírtak, legtöbbjük az UNESCO Világörökség részét képezi. Azok lerombolása előre kitervelt, módszeres, több napon át tartó cselekmény volt diszkrimináló vallási indíttatásból. A Bíróság szerint enyhítő körülmény, hogy a vádlott vonakodott a cselekmény elkövetésétől, annak során a buldózer használatát ellenezte, így korlátozva a pusztítás mértékét. A vádlott bűnösnek vallotta magát, s büntudatot, empátiát tanúsított az áldozatok irányába. Az ügyészséggel hajlandó volt az együttműködésre, s az eljárás ideje alatt jó magaviseletet tanúsított.⁵¹

A város műemlékeinek rendbehozatalára nemzetközi együttműködéssel került sor, többek között Svájc, Norvégia, az Európai Unió, Hollandia, Bahrein, Horvátország, Mauritius és Andorra nyújtott anyagi támogatást, a MINUSMA pedig logisztikai segítséget.⁵² A munkálatok 2014 tavaszán kezdődtek, s teljes egészében 2016 februárjában készültek el.

A Büntetőbíróság 2017. augusztusban az Al Mahdi által okozott kár mértékét 2,7 millió euróban állapította meg, amelyet a Bírósági Áldozatok Alapjából finanszíroznak. A jóvátétel három elemből áll: a megtámadott történelmi és vallási épületekben okozott kár (nagyjából 97 ezer euró), az ebből következő gazdasági veszteségek (kb. 2,12 millió euró), illetve az erkölcsi kár (nagyjából 483 ezer euró). A jóvátétel célja az áldozatok méltóságának helyreállítása, s egy megbékélési folyamat elindítása az elítéltek és a társadalom között.⁵³

ÖSSZEGZÉS

A nem fegyveres nemzetközi konfliktusok számának növekedése, a gyenge államiság s ezzel összefüggésben a terrorizmus – jelentős kockázatot jelentenek a kulturális javakra, egy-egy etnikai vagy vallási csoport megtörése érdekében. Összetartozásukat, a közös identitást leginkább a történelmi műemlékek, illetve vallási objektumok tudják kézzelfoghatóvá tenni, így az ellenük elkövetett szándékos támadások szimbolikus célzatúak, s hatékony fegyverként szolgálhatnak az ellenség meggyengítése, távozásra bírása, vagy a nemkívánatos történelmi múlt eltörlése

⁴⁸ Judgment and Sentence ICC-01/12-01/15, 18–19.o.

⁴⁹ The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, i.m., 6–7. o.

⁵⁰ Maliti: i.m.

⁵¹ Judgment and Sentence ICC-01/12-01/15, 35–46.o.

⁵² Daily Mail: Experts seek way home for Timbuktu manuscripts, 2015 <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-2970191/Experts-seek-way-home-Timbuktu-manuscripts.html> (2018. 01. 21.)

⁵³ UNESCO: Mausoleums destroyed in Timbuktu: the International Criminal Court holds Ahmad Al Mahdi liable for 2.7 million euros of damage, 2017 http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/dynamic-content-single-view/news/mausoleums_destroyed_in_timbuktu_the_international_criminal/ (2018. 01. 21.)

érdekében. Mindezt a kilencvenes évek jugoszláv háborúinak eseményei, a Talibán, vagy az utóbbi években az Iszlám Állam, illetve egyéb terrorcsoportok által elkövetett cselekmények is alátámasztják. Mali is jó példaként szolgál erre, hiszen a rendkívül fragmentált társadalomban etnikai ellenségeskedésként indult konfliktusra hamar rátelepedtek a térségben működő terrorista szervezetek, vallási színezetet adva annak. Ezt a központi kormány korábbi diszkrimináló politikája, illetve tehetetlensége, hogy az állam egész területe felett meg tudja őrizni hatalmát, illetve az ország földrajzi helyzete mind elősegítette.

S hiába született már béke-megállapodás, a konfliktust még mindig nem sikerült lezárni. A hosszú távú eredményesség a terrorizmus felszámolásán, az állami intézményrendszer strukturális átalakításán, illetve megerősítésén múlik. Amíg ugyanis a központi kormány nem képes kiterjeszteni hatalmát, s biztosítani a közigazgatást és közszolgáltatásokat az ország egész területén, illetve hatékony választ adni a tuaregek függetlenedési törekvéseire, addig sem az ország megosztottsága, sem a szélsőséges eszméket hirdető terroristacsoportok nem számolhatók fel gyökeresen.⁵⁴

A kulturális örökség, mint az emberiség közös örökségének védelme a fegyveres konfliktusok idején háttérbe szorul, a meglévő jogi eszközök érvényre juttatása erősen hiányos. Mali példája viszont több szempontból is előremutató. Egyrészt a MINUSMA missziójában a kulturális dimenzió megjelenése, másrészt Ahmad Al Faqi Al Mahdi perében a Nemzetközi Büntetőbíróság ítélete növekvő tudatosságot és a probléma felértékelődését jelzi nemzetközi szinten. Azzal, hogy a Bíróság a Timbuktaban elkövetett cselekményeket a nemzetközi közösség egészét érintő súlyosabb büntettek között minősítette, az ítélet a megtorlás mellett elrettentő erőként is szolgálhat a későbbiekre nézve, továbbá precedensértékű joganyagot teremt más elkövetők felelőssége vonásához.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Auwers, Sigrid van der: Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property During Armed Conflict: A Theoretical Framework. *Journal of Conflict Archaeology*, Vol. 7 No. 1, January, 2012, 49–65. o.
- BBC News: Mali ex-rebels to tackle al-Qaeda
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8159175.stm> (2018. 03.16.)
- BBC News: Timbuktu's Sidi Yahia mosque 'attacked by Mali militants', 2012.
<http://www.bbc.com/news/world-africa-18675539> (2018. 01. 21.)
- Besenyő János – Miletics Péter: Országismertető. Mali. HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest 2013
- Chabal, Patrick: Introduction: violence, power and rationality: a political analysis of conflict in contemporary Africa. Is violence inevitable in Africa? *Theories of conflict and approaches to conflict prevention*. Ed. Engel, Ulf – Gentili, Anna-Maria – Chabal, Patrick, Brill. Boston, 2005
- Chauzal, Grégory – VAN DAMME, Thibault: The roots of Mali's conflict, Moving beyond the 2012 crisis. CRU Report, Clingendael Institute, March 2015
- Daily Mail: Experts seek way home for Timbuktu manuscripts, 2015.
<http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-2970191/Experts-seek-way-home-Timbuktu-manuscripts.html> (2018. 01. 21.)

⁵⁴ H. A. Larivé, Maxim: Welcome to France's New War on Terror in Africa: Operation Barkhane, 2014
<http://nationalinterest.org/feature/welcome-frances-new-war-terror-africa-operation-barkhane-11029?page=2> (2018. 01. 21.), 1–2. o.

- De quoi l'Azawad est-il réellement le nom?
<http://territoires.ecoledelapaix.org/mali/azawad-chabre> (2018. 03. 18.)
- Ernst, Carl W.: Sufism, An Introduction to the Mystical Tradition of Islam. Shambhala Boston & London, 2011
- H. A. Larivé, Maxim: Welcome to France's New War on Terror in Africa: Operation Barkhane, 2014. <http://nationalinterest.org/feature/welcome-frances-new-war-terror-africa-operation-barkhane-11029?page=2> (2018. 01. 21.), 1–2. o.
- How Timbuktu's manuscripts were saved from jihadists
https://www.washingtonpost.com/world/how-timbuktus-manuscripts-were-saved-from-jihadists/2013/05/26/299e26f6-bbd5-11e2-b537-ab47f0325f7c_story.html?utm_term=.5dbe906a1c85 (2018. 03. 18.)
- Hoyt, Timothy D.: Security and Conflict in the Developing World. Grave new world: security challenges in the 21st century. ed. Brown, Michael E. Georgetown University Press, Washington, D. C., 2003, 213–227. o.
- ICC : Renvoi de la situation au Mali, République du Mali a Madame la Procureure pres de la Cour pénale internationale, 2013 <https://www.icc-cpi.int/NR/ronlyres/A245A47F-BFD1-45B6-891C-3BCB5B173F57/0/ReferralLetterMali130712.pdf> (2018. 01. 21.)
- ICC: ICC Prosecutor opens investigation into war crimes in Mali: "The legal requirements have been met. We will investigate". (2013) https://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/news%20and%20highlights/Pages/pr869.aspx (2018. 01. 21.)
- International Crisis Group, Rapport Afrique N°258: Force du G5 Sahel: trouver sa place dans l'embouteillage sécuritaire. 12 décembre 2017
<https://www.crisisgroup.org/fr/africa/west-africa/burkina-faso/258-force-du-g5-sahel-trouver-sa-place-dans-lembouteillage-securitaire> (2018. 01. 21.)
- Judgment and Sentence ICC-01/12-01/15, International Criminal Court, Trial Chamber III, Situation in the Republic of Mali in the case of the Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. 27 September 2017
- Le Monde: Un cessez-le-feu signé dans le nord du Mali (2014)
http://www.lemonde.fr/afrique/article/2014/05/23/mali-le-president-de-l-union-africaine-en-visite-a-kidal-pour-etablir-un-cessez-le-feu_4424639_3212.html (2018. 01. 21.)
- Le Touzet, Jean-Louis: Au Mali, un accord de paix fragile avec la rébellion touareg. 2015 http://www.liberation.fr/planete/2015/06/22/au-mali-un-accord-de-paix-fragile-avec-la-rebellion-touareg_1334606 (2018.01.21.)
- Maliti, Tom: Al Faqi Tells Chamber He Intends to Plead Guilty to War Crime Charge, 2016 <http://www.ijmonitor.org/2016/03/al-faqi-tells-chamber-he-intends-to-plead-guilty-to-war-crime-charge/> (2018. 01. 21.)
- Marsai Viktor: Külföldi katonai beavatkozás Maliban – az Opération Serval háttere és eredményei, Nemzet és Biztonság 2013/1–2. szám, 99–119. o.
- MINUSMA <https://minusma.unmissions.org/en/cultural-heritage> (2018. 01. 20.)
- MINUSMA <https://minusma.unmissions.org/en/mandate-0> (2018. 01. 20.)
- Molnár Dóra: MUJWA – MUJAO – TWJWA. Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek. Szerk. Kiss Álmos Péter. HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015
- Nyirabikali, Gaudence: Mali Peace Accord: Actors, issues and their representation, 2015 <http://www.sipri.org/media/newsletter/essay/aug-15-mali-peace-accord> (2018. 01. 21.)
- Passeport pour le Patrimoine, Nord Mali

- http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/BPI/EPA/images/media_services/Director-General/Passeport-pour-le-Mali.PDF (2018. 01. 21.)
- Patrick, Stewart: *Weak Links, Fragile States, Global Threats and International Security*. Oxford University Press, Oxford, 2011
- Remek Éva: *Ansar Dine – egy iszlamista szervezet. Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek*. Szerk. Kiss Álmos Péter, HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015
- Remek Éva: *Értékek, etika, identitás és a biztonságpolitika gondolatébresztő*. 5. Báthory-Brassai Tanulmánykötet 2. rész, Óbudai Egyetem, Budapest, 2014, 455–457. o.
- Remek Éva: *The European Union and the Sahel region – focus on the crisis in Mali and the EUTM Mali. New approaches in a complex world: International relations, history and social sciences*. ed. Biltsik Barbara – Marengo, Alessandro – Posta Nikolett – Zachar Péter Krisztián. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014
- Report of the Secretary-General on the situation in Mali, 26 December 2017. https://minusma.unmissions.org/sites/default/files/report_of_the_secretary_general_on_the_situation_in_mali_january_2018.pdf.pdf (2018. 01. 20.)
- Reuters: *Mali jihadist groups announce they will merge: report* <https://www.reuters.com/article/us-mali-security/mali-jihadist-groups-announce-they-will-merge-report-idUSKBN1692MY> (2018. 01. 20.)
- Ritter Noémi: *Fegyveres csoportok Maliban, Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek*. Szerk. KISS Álmos Péter, HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015
- Ancient Origins: The Ancient Tuaregs, Lost Lords of the Sahara*, 2015 <http://www.ancient-origins.net/history/ancient-tuaregs-lost-lords-sahara-002900> (2018. 01. 21.)
- The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Situation in the Republic of Mali (Pre-Trial Chamber I), ICC-01/12-01/15, Public Court Record of 01/03/2016 <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc2230365.pdf> (2016. 04. 12.)
- UNESCO WHC: *The Director-General of UNESCO urges military forces to protect cultural sites in Mali during air raids and ground interventions*, 2013 <http://whc.unesco.org/en/news/975/> (2018. 01. 21.)
- UNESCO: *Mausoleums destroyed in Timbuktu: the International Criminal Court holds Ahmad Al Mahdi liable for 2.7 million euros of damage* http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/dynamic-content-single-view/news/mausoleums_destroyed_in_timbuktu_the_international_criminal/ (2018. 01. 21.)
- Uppsala Data Conflict Programme <http://ucdp.uu.se/downloads/> (2018. 01. 20.)
- FELHASZNÁLT IRODALOM:
- Auwers, Sigrid van der: *Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property During Armed Conflict: A Theoretical Framework*. *Journal of Conflict Archaeology*, Vol. 7 No. 1, January, 2012, 49–65. o.
- BBC News: *Mali ex-rebels to tackle al-Qaeda* <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8159175.stm> (2018. 03.16.)
- BBC News: *Timbuktu's Sidi Yahia mosque 'attacked by Mali militants'*, 2012. <http://www.bbc.com/news/world-africa-18675539> (2018. 01. 21.)
- Besenyő János – Miletics Péter: *Országismertető. Mali*. HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest 2013
- Chabal, Patrick: *Introduction: violence, power and rationality: a political analysis of conflict in contemporary Africa. Is violence inevitable in Africa? Theories of conflict*

- and approaches to conflict prevention. Ed. Engel, Ulf – Gentili, Anna-Maria – Chabal, Patrick, Brill. Boston, 2005
- Chauzal, Grégory – VAN DAMME, Thibault: The roots of Mali's conflict, Moving beyond the 2012 crisis. CRU Report, Clingendael Institute, March 2015
- Daily Mail: Experts seek way home for Timbuktu manuscripts, 2015. <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-2970191/Experts-seek-way-home-Timbuktu-manuscripts.html> (2018. 01. 21.)
- De quoi l'Azawad est-il réellement le nom? <http://territoires.ecoledelapaix.org/mali/azawad-chabre> (2018. 03. 18.)
- Ernst, Carl W.: Sufism, An Introduction to the Mystical Tradition of Islam. Shambhala Boston & London, 2011
- H. A. Larivé, Maxim: Welcome to France's New War on Terror in Africa: Operation Barkhane, 2014. <http://nationalinterest.org/feature/welcome-frances-new-war-terror-africa-operation-barkhane-11029?page=2> (2018. 01. 21.), 1–2. o.
- How Timbuktu's manuscripts were saved from jihadists https://www.washingtonpost.com/world/how-timbuktus-manuscripts-were-saved-from-jihadists/2013/05/26/299e26f6-bbd5-11e2-b537-ab47f0325f7c_story.html?utm_term=.5dbe906a1c85 (2018. 03. 18.)
- Hoyt, Timothy D.: Security and Conflict in the Developing World. Grave new world: security challenges in the 21st century. ed. Brown, Michael E. Georgetown University Press, Washington, D. C., 2003, 213–227. o.
- ICC : Renvoi de la situation au Mali, République du Mali a Madame la Procureure pres de la Cour pénale internationale, 2013 <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/A245A47F-BFD1-45B6-891C-3BCB5B173F57/0/ReferralLetterMali130712.pdf> (2018. 01. 21.)
- ICC: ICC Prosecutor opens investigation into war crimes in Mali: "The legal requirements have been met. We will investigate". (2013) https://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/news%20and%200highlights/Pages/pr869.aspx (2018. 01. 21.)
- International Crisis Group, Rapport Afrique N°258: Force du G5 Sahel: trouver sa place dans l'embouteillage sécuritaire. 12 décembre 2017 <https://www.crisisgroup.org/fr/africa/west-africa/burkina-faso/258-force-du-g5-sahel-trouver-sa-place-dans-lembouteillage-securitaire> (2018. 01. 21.)
- Judgment and Sentence ICC-01/12-01/15, International Criminal Court, Trial Chamber III, Situation in the Republic of Mali in the case of the Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. 27 September 2017
- Le Monde: Un cessez-le-feu signé dans le nord du Mali (2014) http://www.lemonde.fr/afrique/article/2014/05/23/mali-le-president-de-l-union-africaine-en-visite-a-kidal-pour-etablir-un-cessez-le-feu_4424639_3212.html (2018. 01. 21.)
- Le Touzet, Jean-Louis: Au Mali, un accord de paix fragile avec la rébellion touareg. 2015 http://www.liberation.fr/planete/2015/06/22/au-mali-un-accord-de-paix-fragile-avec-la-rebellion-touareg_1334606 (2018.01.21.)
- Maliti, Tom: Al Faqi Tells Chamber He Intends to Plead Guilty to War Crime Charge, 2016 <http://www.ijmonitor.org/2016/03/al-faqi-tells-chamber-he-intends-to-plead-guilty-to-war-crime-charge/> (2018. 01. 21.)
- Marsai Viktor: Külföldi katonai beavatkozás Maliban – az Opération Serval háttere és eredményei, Nemzet és Biztonság 2013/1–2. szám, 99–119. o.
- MINUSMA <https://minusma.unmissions.org/en/cultural-heritage> (2018. 01. 20.)
- MINUSMA <https://minusma.unmissions.org/en/mandate-0> (2018. 01. 20.)

- Molnár Dóra: MUJWA – MUJAO – TWJWA. Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek. Szerk. Kiss Álmos Péter. HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015
- Nyirabikali, Gaudence: Mali Peace Accord: Actors, issues and their representation, 2015 <http://www.sipri.org/media/newsletter/essay/aug-15-mali-peace-accord> (2018. 01. 21.)
- Passeport pour le Patrimoine, Nord Mali http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/BPI/EPA/images/media_services/Director-General/Passeport-pour-le-Mali.PDF (2018. 01. 21.)
- Patrick, Stewart: Weak Links, Fragile States, Global Threats and International Security. Oxford University Press, Oxford, 2011
- Remek Éva: Ansar Dine – egy iszlamista szervezet. Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek. Szerk. Kiss Álmos Péter, HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015
- Remek Éva: Értékek, etika, identitás és a biztonságpolitika gondolatébresztő. 5. Báthory-Brassai Tanulmánykötet 2. rész, Óbudai Egyetem, Budapest, 2014, 455–457. o.
- Remek Éva: The European Union and the Sahel region – focus on the crisis in Mali and the EUTM Mali. New approaches in a complex world: International relations, history and social sciences. ed. Biltsik Barbara – Marengo, Alessandro – Posta Nikolett – Zachar Péter Krisztián. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014
- Report of the Secretary-General on the situation in Mali, 26 December 2017. https://minusma.unmissions.org/sites/default/files/report_of_the_secretary_general_on_the_situation_in_mali_january_2018.pdf.pdf (2018. 01. 20.)
- Reuters: Mali jihadist groups announce they will merge: report <https://www.reuters.com/article/us-mali-security/mali-jihadist-groups-announce-they-will-merge-report-idUSKBN1692MY> (2018. 01. 20.)
- Ritter Noémi: Fegyveres csoportok Maliban, Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek. Szerk. KISS Álmos Péter, HM Zrínyi Nonprofit Kft., Budapest, 2015
- Ancient Origins: The Ancient Tuaregs, Lost Lords of the Sahara, 2015 <http://www.ancient-origins.net/history/ancient-tuaregs-lost-lords-sahara-002900> (2018. 01. 21.)
- The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Situation in the Republic of Mali (Pre-Trial Chamber I), ICC-01/12-01/15, Public Court Record of 01/03/2016 <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc2230365.pdf> (2016. 04. 12.)
- UNESCO WHC: The Director-General of UNESCO urges military forces to protect cultural sites in Mali during air raids and ground interventions, 2013 <http://whc.unesco.org/en/news/975/> (2018. 01. 21.)
- UNESCO: Mausoleums destroyed in Timbuktu: the International Criminal Court holds Ahmad Al Mahdi liable for 2.7 million euros of damage <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/dynamic-content-single-view/news/mausoleums-destroyed-in-timbuktu-the-international-criminal/> (2018. 01. 21.)
- Uppsala Data Conflict Programme <http://ucdp.uu.se/downloads/> (2018. 01. 20.)